

De reditu suo

Rutilius Namatianus

Liber Primus

Velocem potius reditum mirabere, lector,
tam cito Romuleis posse carere bonis.
Quid longum toto Romam venerantibus aevo!
Nil umquam longum est, quod sine fine placet.
O quantum et quotiens possum numerare beatos,   5
nasci felici qui meruere solo,
qui Romanorum procerum generosa propago
ingenitum cumulant urbis honore decus!
Semina virtutum demissa et tradita caelo   10
non potuere aliis dignius esse locis.
Felices etiam, qui proxima munera primis
sortiti Latias obtinere domos!
Religiosa patet peregrinae curia laudi
nec putat externos, quos decet esse suos;
ordinis imperio collegarumque fruuntur   15
et partem genii, quem venerantur, habent:
Quale per aethrios mundani verticis axes
concilium summi credimus esse dei.
At mea dilectis fortuna revellitur oris   20
indigenamque suum Gallica rura vocant.
Illa quidem longis nimium deformia bellis,
sed quam grata minus, tam miseranda magis.
Securos levius crimen contemnere cives:
Privatam repetunt publica damna fidem.
Praesentes lacrimas tectis debemus avitis;   25
prodest admonitus saepe dolore labor;
nec fas ulterius longas nescire ruinas,
quas mora suspensae multiplicavit opis.
Iam tempus laceris post saeva incendia fundis   30
vel pastorales aedificare casas.
Ipsi quin etiam fontes si mittere vocem
ipsaque si possent arbuta nostra loqui,
cessantem iustis poterant urgere querelis
et desiderii addere vela meis.
Iamiam laxatis carae complexibus urbis   35
vincimur - et serum vix toleramus iter.
Electum pelagus, quoniam terrena viarum
plana madent fluviis, cautibus alta rigent.
Postquam Tuscus ager postquamque Aurelius agger
perpessus Geticas ense vel igne manus   40
non silvas domibus, non flumina ponte coerchet;
incerto satius credere vela mari.

Crebra reliquendis infigimus oscula portis;
 inviti superant limina sacra pedes.
 Oramus veniam lacrimis et laude litamus,   45
 in quantum fletus currere verba sinit:
 «Exaudi, regina tui pulcherrima mundi,
 inter sidereos, Roma, recepta polos;
 exaudi, genetrix hominum genetrixque deorum:
 Non procul a caelo per tua templa sumus.   50
 Te canimus semperque, sinent dum fata, canemus:
 Sospes nemo potest immemor esse tui.
 Obruerint citius scelerata oblivia solem
 quam tuus e nostro corde recedat honos.
 Nam solis radiis aequalia munera tendis,   55
 qua circumfusus fluctuat Oceanus;
 volitur ipse tibi, qui continet omnia, Phoebus
 eque tuis ortos in tua condit equos.
 Te non flammigeris Libye tardavit arenis;
 non armata suo reppulit ursa gelu: 60
 Quantum vitalis natura tetendit in axes,
 tantum virtuti pervia terrae tuae.
 Fecisti patriam diversis gentibus unam;
 profuit iniustis te dominante capi;
 dumque offers victis proprii consortia iuris,   65
 Urbem fecisti, quod prius orbis erat.
 Auctores generis Venerem Martemque fatemur,
 Aeneadum matrem Romulidumque patrem;
 mitigat armatas victrix clementia vires,
 convenit in mores nomen utrumque tuos.   70
 Hinc tibi certandi bona parcendique voluptas:
 Quos timuit superat, quos superavit amat.
 Inventrix oleae colitur vinique repertor
 et qui primus humo pressit aratra puer;
 aras Paeoniam meruit medicina per artem,   75
 factus et Alcides nobilitate deus:
 Tu quoque, legiferis mundum complexa triumphis,
 foedere communi vivere cuncta facis.
 Te, dea, te celebrat Romanus ubique resessus
 pacificoque gerit libera colla iugo.   80
 Omnia perpetuos quae servant sidera motus
 nullum viderunt pulchrius imperium.
 Quid simile Assyriis connectere contigit armis?
 Medi finitimos condomuere suos;
 magni Parthorum reges Macetumque tyranni   85
 mutua per varias iura dedere vices.
 Nec tibi nascenti plures animaeque manusque,
 sed plus consilii iudiciiue fuit.
 Iustis bellorum causis nec pace superba
 nobilis ad summas gloria venit opes.   90
 Quod regnas minus est quam quod regnare mereris:

Excedis factis grandia fata tuis.
 Percensere labor densis decora alta trophaeis,
 ut si quis stellas pernumerare velit,
 confunduntque vagos delubra micantia visus: 95
 Ipsos crediderim sic habitare deos.
 Quid loquar aereo pendentis fornice rivos,
 qua vix imbriferas tolleret Iris aquas;
 Hos potius dicas crevisse in sidera montes;
 tale giganteum Graecia laudat opus? 100
 Intercepta tuis conduntur flumina muris;
 consumunt totos celsa lavacra lacus.
 Nec minus et propriis celebrantur roscida venis
 totaque nativo moenia fonte sonant.
 Frigidus aestivalis hinc temperat halitus auras 105
 innocuamque levat purior unda sitim.
 Nempe tibi subitus calidarum gurgis aquarum
 rupit Tarpeias hoste premente vias.
 Si foret aeternus, casum fortasse putarem:
 Auxilio fluxit qui rediturus erat. 110
 Quid loquar inclusas inter laquearia silvas,
 vernula qua vario carmine ludit avis.
 Vere tuo numquam mulceri desinit annus;
 deliciasque tuas victa tuetur hiems.
 Erige crinales lauros seniumque sacrati 115
 verticis in virides, Roma, refinge comas.
 Aurea turrigero radient diademata cono
 perpetuosque ignes aureus umbo vomat.
 Abscondat tristem deleta iniuria casum;
 contemptus solidet vulnera clausa dolor. 120
 Adversis solemne tuis sperare secunda:
 Exemplo caeli ditia damna subis.
 Astrorum flammae renovant occasibus ortus;
 Lunam finiri cernis, ut incipiat.
 Victoris Brenni non distulit Allia poenam; 1255
 Samnis servitio foedera saeva luit;
 Post multas Pyrrhum clades superata fugasti;
 flevit successus Hannibal ipse suos.
 Quae mergi nequeunt, nisu maiore resurgunt
 exiliuntque imis altius acta vadis; 130
 utque novas vires fax inclinata resumit,
 clarior ex humili sorte superna petis.
 Porridge victuras Romana in saecula leges
 solaque fatales non vereare colos,
 quamvis sedecies denis et mille peractis 135
 annus praeterea iam tibi nonus eat.
 Quae restant, nullis obnoxia tempora metis,
 dum stabunt terrae, dum polus astra feret.
 Illud te reperat, quod cetera regna resolvit:
 Ordo renascendi est crescere posse malis. 140

Ergo age, sacrilegae tandem cadat hostia gentis:
 Submittant trepidi perfida colla Getae.
 Ditia pacatae dent vectigalia terrae;
 impleat augustos barbara praeda sinus.
 Aeternum tibi Rhenus aret, tibi Nilus inundet,   145
 altricemque suam fertilis orbis alat;
 Quin et fecundas tibi conferat Africa messes,
 sole suo dives, sed magis imbre tuo.
 Interea et Latiis consurgant horrea sulcis
 pinguiaque Hesperio nectare prela fluant.   150
 Ipse triumphali redimitus arundine Tibris
 Romuleis famulas usibus aptet aquas;
 atque opulenta tibi placidis commercia ripis
 devehat hinc ruris, subvehat inde maris.
 Pande, precor, gemino pacatum Castore pontum;   155
 temperet aequoream dux Cytherea viam,
 si non displicui, regerem cum iura Quirini,
 si colui sanctos consulique patres.
 Nam quod nulla meum strinxerunt crimina ferrum,
 non sit praefecti gloria, sed populi.   160
 Sive datur patriis vitam componere terris,
 sive oculis umquam restituere meis,
 fortunatus agam votoque beatior omni,
 semper digneris si meminisse mei.»
 His dictis iter rripimus; comitantur amici.   165
 Dicere non possunt lumina sicca «vale».
 Iamque aliis Romam redeuntibus haeret eunti
 Rufius, Albini gloria viva patris,
 qui Volusi antiquo derivat stemmate nomen
 et reges Rutulos teste Marone refert.   170
 Huius facundae commissa palatia linguae;
 primaevus meruit principis ore loqui.
 Rexerat ante puer populos pro consule Poenos:
 Aequalis Tyriis terror amorque fuit.
 Sedula promisit summos instantia fascis: 175
 Si fas est meritis fidere, consul erit.
 Invitum tristis tandem remeare coegi;
 corpore divisos mens tamen una tenet.
 Tum demum ad naves gradior, qua fronte bicorni
 dividiuus Tiberis dexterora secat.   180
 Laevus inaccessis fluviis vitatur arenis;
 hospitis Aeneae gloria sola manet.
 Et iam nocturnis spatium laxaverat horis
 Phoebus Chelarum palliodore polo.
 Cunctamur tentare salum portuque sedemus;   185
 nec piget oppositis otia ferre moris,
 occidua infido dum saevit gurgite Plias
 dumque procellosi temporis ira cadit.
 Respectare iuvat vicinam saepius urbem

et montes visu deficiente sequi; 190
 quaque duces oculi grata regione fruuntur,
 dum se quod cupiunt cernere posse putant.
 Nec locus ille mihi cognoscitur indice fumo,
 qui dominas arces et caput orbis habet
 (quamquam signa levis fumi commendat Homerus, 195
 dilecto quotiens surgit in astra solo),
 sed caeli plaga candidior tractusque serenus
 signat septenis culmina clara iugis.
 Illic perpetui soles atque ipse videtur,
 quem sibi Roma facit, purior esse dies. 200
 Saepius attonitae resonant circensibus aures;
 nuntiat accensus plena theatra favor;
 pulsato notae redduntur ab aethere voces,
 vel quia perveniunt vel quia fingit amor.
 Explorata fides pelagi ter quinque diebus 205
 dum melior lunae fideret aura novae.
 Tum discessurus studiis urbi remitto
 Palladium, generis spemque decusque mei;
 facundus iuvenis Gallorum nuper ab arvis
 missus Romani discere iura fori. 210
 Ille meae secum dulcissima vincula curae,
 filius affectu, stirpe propinquus habet.
 Cuius Aremoricis pater Exuperantius oras
 nunc postliminium pacis amare docet;
 leges restituit libertatemque reducit 215
 et servos famulis non sinit esse suis.
 Solvimus aurorae dubio, quo tempore primum
 agnosci patitur redditus arva color.
 Progredimur parvis per littora proxima cymbis,
 quorum perflugio crebra pateret humus. 220
 Aestivos penetrent oneraria carbasa fluctus:
 Tutior autumnus mobilitate fugae.
 Alsia praelegitur tellus Pyrgique recedunt,
 nunc villae grandes, oppida parva prius.
 Iam Caeretanos demonstrat navita fines: 225
 Aevo deposuit nomen Agylla vetus.
 Stringimus +expugnatum+ et fluctu et tempore Castrum:
 Index semirutae porta vetusta loci.
 Praesidet exigui formatus imagine saxi,
 qui pastoralis cornua fronte gerit. 230
 Multa licet priscum nomen deleverit aetas,
 hoc Inui Castrum fama fuisse putat,
 seu Pan Tyrrhenis mutavit Maenala silvis,
 sive sinus patrios incola Faunus init;
 dum renovat largo mortalia semina fetu, 235
 fingitur in Venerem pronior esse deus.
 Ad Centumcellas forti defleximus austro;
 tranquilla puppes in statione sedent.

Molibus aequoreum concluditur amphitheatrum
 angustosque aditus insula facta tegit; 240
 attollit geminas turres bifidoque meatu
 faucibus artatis pandit utrumque latus.
 Nec posuisse satis laxo navalia portu:
 Ne vaga vel tutas ventilet aura rates,
 interior medias sinus invitatus in aedes 245
 instabilem fixis aera nescit aquis;
 qualis in Euboicis captiva natatibus unda
 sustinet alterno brachia lenta sono.
 Nosse iuvat Tauri dictas de nomine Thermas,
 nec mora difficilis milibus ire tribus. 250
 Non illic gustu latices vitiantur amaro
 Lymphaque fumifico sulphure tincta calet:
 Purus odor mollisque sapor dubitare lavantem
 cogit, qua melius parte petantur aquae.
 Credere si dignum famae, flagrantia taurus 255
 investigato fonte lavacra dedit,
 ut solet excussis pugnam praeludere glebis,
 stipite cum rigido cornua prona terit:
 Sive deus faciem mentitus et arma iuveni,
 noluit ardentis dona latere soli; 260
 qualis Agenorei rapturus gaudia furti
 per freta virgineum sollicitavit onus.
 Ardua non solos deceant miracula Graios.
 Auctorem pecudem fons Heliconis habet:
 Elicitas simili credamus origine nymphas, 265
 Musarum latices ungula fodit equi:
 Haec quoque Pieriis spiracula comparat antris
 carmine Messalae nobilitatus ager;
 intrantemque capit discedentemque moratur
 postibus adfixum dulce poema sacris. 270
 Hic est qui primo seriem de consule ducit,
 usque ad Publicolas si redeamus avos;
 hic et praefecti nutu praetoria rexit,
 sed menti et linguae gloria maior inest;
 hic docuit, qualem poscat facundia sedem: 275
 Ut bonus esse velit, quisque disertus erit.
 Roscida puniceo fulsere crepuscula caelo:
 Pandimus obliquo lintea flexa sinu.
 Paulisper litus fugimus Munione vadosum:
 Suspecto trepidant ostia parva salo. 280
 Inde Graviscarum fastigia rara videmus,
 quas premit aestivae saepe paludis odor;
 sed nemorosa viret densis vicinia lucis
 pineaque extremis fluctuat umbra fretis.
 Cernimus antiquas nullo custode ruinas 285
 et desolatae moenia foeda Cosae.
 Ridiculam cladis pudet inter seria causam

promere, sed risum dissimulare piget:
 Dicuntur cives quondam migare coacti
 muribus infestos deseruisse lares;   290
 Credere maluerim Pygmaeae damna cohortis
 et coniuratos in sua bella grues.
 Haud procul hinc petitur signatus ab Hercule portus;
 vergentem sequitur mollior aura diem.
 Inter castrorum vestigia sermo retexit   295
 Sardoam Lepido praecipitante fugam.
 Littore namque Cosae cognatos depulit hostes
 virtutem Catuli Roma secuta ducis.
 Ille tamen Lepidus peior, civilibus armis
 qui gessit sociis impia bella tribus,   300
 qui libertatem Mutinensi Marte receptam
 obruit auxiliis urbe pavente novis.
 Insidias paci moliri tertius ausus
 tristibus excepit congrua facta reis.
 Quartus Caeseo dum vult inrepere regno,   305
 incesti poenam solvit adulterii.
 Nunc quoque - sed melius de nostris fama queretur:
 Iudex posteritas semina dira notet.
 Nominibus certos credam decurrere mores?
 Moribus an potius nomina certa dari?   310
 Quidquid id est, mirus Latiis annalibus ordo,
 quod Lepidum totiens reccidit ense malum.
 Necdum decessis pelago permittimur umbris;
 natus vicino vertice ventus adest.
 Tenditur in medias mons Argentarius undas   315
 ancipitique iugo caerulea curva premit.
 Transversos colles bis ternis milibus artat;
 circuitu ponti ter duodena patet:
 Qualis per geminos fluctus Ephyreus Isthmos
 Ionias bimari littore findit aquas.   320
 Vix circumvehimur sparsae dispendia rupis,
 nec sinuosa gravi cura labore caret;
 mutantur totiens vario spiramina flexu:
 quae modo profuerant vela, repente nocent.
 Eminus Igilii silvosa cacumina miror,   325
 quam fraudare nefas laudis honore suae.
 Haec proprios nuper tutata est insula saltus
 sive loci ingenio seu domini genio,
 gurgite cum modico victricibus obstitit armis
 tamquam longinquo dissociata mari.   330
 Haec multos lacera suscepit ab urbe fugatos,
 hic fessis posito certa timore salus.
 Plurima terreno populaverat aequora bello
 contra naturam classe timendus eques:
 Unum mira fides vario discrimine portum   335
 tam prope Romanis, tam procul esse Getis.

Tangimus Umbronem; non est ignobile flumen,
 quod tuto trepidas excipit ore rates:
 Tam facilis pronis semper patet alveus undis,
 in pontum quotiens saeva procella ruit. 340
 Hic ego tranquillae volui succedere ripae,
 sed nautas avidos longius ire sequor.
 Sic festinantem ventusque diesque reliquit;
 nec proferre pedem nec revocare licet.
 Littorea noctis requiem metamur arena; 345
 dat vespertinos myrtea silva focos.
 Parvula subiectis facimus tentoria remis,
 transversus subito culmine contus erat.
 Lux aderat: Tonsis progressi stare videmur,
 sed cursum prorae terra relicta probat. 350
 Occurrit Chalybum memorabilis Ilva metallis,
 qua nihil uberius Norica gleba tulit;
 non Biturix largo potior strictura camino,
 nec quae Sardónico cespite massa fluit.
 Plus confert populis ferri fecunda creatrix 355
 quam Tartesiaci glarea fulva Tagi.
 Materies vitiis aurum letale parandis,
 auri caecus amor ducit in omne nefas:
 Aurea legitimas expugnant munera taedas
 virgineosque sinus aureus imber emit, 360
 auro victa fides munitas decipit urbes,
 auri flagitiis ambitus ipse furit.
 At contra ferro squalentia rura coluntur,
 ferro vivendi prima reperta via est;
 saecula semideum, ferrati nescia Martis, 365
 ferro crudeles sustinere feras:
 Humanis manibus non sufficit usus inermis,
 si non sint aliae ferrea tela manus.
 His mecum pigri solabar taedia venti,
 dum resonat variis vile celeuma modis. 370
 Lassatum cohibet vicina Faleria cursum,
 quamquam vix medium Phoebus haberet iter.
 Et tum forte hilares per compita rustica pagi
 mulcebant sacris pectora fessa iocis.
 Illo quippe die tandem revocatus Osiris 375
 excitat in fruges germina laeta novas.
 Egressi villam petimus lucoque vagamur:
 Stagna placent saepto deliciosa vado.
 Ludere lascivos intra vivaria pisces
 gurgitis inclusi laxior unda sinit. 380
 Sed male pensavit requiem stationis amoenae
 hospite conductor durior Antiphate.
 Namque loci querulus curam Iudaeus agebat,
 humanis animal dissociate cibis.
 Vexatos frutices, pulsatas imputat algas 385

damnaque libatae grandia clamat aquae.
Reddimus obscenae convicia debita genti,
  quae genitale caput propudiosa metit,
radix stultitiae, cui frigida sabbata cordi
 psed cor frigidius religione sua.   390
Septima quaeque dies turpi damnata veterno,
  tamquam lassati mollis imago dei.
Cetera mendacis deliramenta catastae
  nec pueros omnes credere posse reor.
Atque utinam numquam Iudaea subacta fuisset   395
  Pompeii bellis imperioque Titi!
Latius excisae pestis contagia serpunt
  victoresque suos natio victa premit.
Adversus surgit Boreas, sed nos quoque remis
  surgere certamus, cum tegit astra dies.   400
Proxima securum reserat Populonia litus,
  qua naturalem ducit in arva sinum.
Non illic positas extollit in aethera moles
  lumine nocturno conspicienda Pharos,
sed speculam validae rupis sortita vetustas,   405
  qua fluctus domitos arduus urget apex,
castellum geminos hominum fundavit in usus,
  praesidium terris indiciumque fretis.
Agnosci nequeunt aevi monumenta prioris:
  Grandia consumpsit moenia tempus edax.   410
Sola manent interceptis vestigia muris,
  rueribus latis tecta sepulta iacent.
Non indignemur mortalia corpora solvi:
  Cernimus exemplis oppida posse mori.
Laetior hic nostras crebrescit fama per aures: 415
  Consilium Romam paene redire fuit.
Hic praefecturam sacrae cognoscimus urbis
  delatam meritis, dulcis amice, tuis.
Optarem verum complecti carmine nomen,
  sed quosdam refugit regula dura pedes: 420
Cognomen versu neris, carissime Rufi;
  illo te dudum pagina nostra canit.
Festa dies pridemque meos dignata penates
  poste coronato vota secunda colat.
Exornent virides communia gaudia rami: 425
  Provecta est animae portio magna meae.
Sic mihi, sic potius placeat geminata potestas;
  per quem malueram, rursus honore fruor.
Currere curamus velis Aquilone reverso,
  cum primum roseo fulsit Eous equo.   430
Incipit obscuros ostendere Corsica montes
  nubiferumque caput concolor umbra levat:
Sic dubitanda solet gracili vanescere cornu
  defessisque oculis luna reperta latet.

Haec ponti brevis auxit mendacia fama: 435
 Armentale ferunt quippe natasse pecus,
 tempore Cynnaeas quo primum venit in oras
 forte secuta vagum femina Corsa bovem.
 Processu pelagi iam se Capraria tollit;
 squallet lucifugis insula plena viris. 440
 Ipsi se monachos Graio cognomine dicunt,
 quod soli nullo vivere teste volunt.
 Munera fortunae metuunt, dum damna verentur.
 Quisquam sponte miser, ne miser esse queat?
 Quaenam pervasi rabies tam stulta cerebri, 445
 dum mala formides, nec bona posse pati?
 Sive suas repetunt factorum ergastula poenas,
 tristia seu nigro viscera felle tument.
 Sic nimiae bilis morbum assignavit Homerus
 Bellerophonteis sollicitudinibus; 450
 nam iuveni offenso saevi post tela doloris
 dicitur humanum displicuisse genus.
 In Volaterranum, vero Vada nomine, tractum
 ingressus dubii tramitis alta lego.
 Despectat prorae custos clavumque sequentem 455
 dirigit et puppim voce monente regit.
 Incertas gemina discriminat arbore fauces
 defixasque offert limes uterque sudes.
 Illis proceras mos est adnectere lauros
 conspicuas ramis et fruticante coma, 460
 ut praebente viam densi symplegade limi
 servet inoffensas semita clara notas.
 Illic me rapidus consistere corus adegit,
 qualis silvarum frangere lustra solet.
 Vix tuti domibus saevos toleravimus imbres: 465
 Albini patuit proxima villa mei.
 Namque meus, quem Roma meo subiunxit honori,
 per quem iura meae continuata togae.
 Non exspectatos pensavit laudibus annos,
 vitae flore puer, sed gravitate senex. 470
 Mutua germanos iunxit reverentia mores
 et favor alternis crevit amicitiiis.
 Praetulit ille meas, cum vincere posset, habenas,
 at decessoris maior amore fuit.
 Subiectas villae vacat aspectare salinas; 475
 Namque hoc censetur nomine salsa palus,
 qua mare terrenis declive canalibus intrat
 multifidosque lacus parvula fossa rigat.
 Ast ubi flagrantis admonuit Sirius ignes,
 cum pallent herbae, cum sitit omnis ager, 480
 tum cataractarum claustris excluditur aequor,
 ut fixos latices torrida duret humus.
 Concipiunt acrem nativa coagula Phoebum

et gravis aestivo crusta calore coit;
 haud aliter quam cum glacie riget horridus Hister 485
 grandiaque adstricto flumine plaustra vehit.
 Rimetur solitus naturae expendere causas
 inque pari dispar fomite quaerat opus:
 iuncta fluenta gelu conspecto sole liquescunt
 et rursus liquidae sole gelantur aquae. 490
 O quam saepe malis generatur origo bonorum!
 Tempestas dulcem fecit amara moram:
 Victurinus enim, nostrae pars maxima mentis,
 congressu explevit mutua vota suo.
 Errantem Tuscis considerare compulit agris 495
 et colere externos capta Tolosa lares.
 Nec tantum duris nituit sapientia rebus:
 Pectore non alio prosperiora tulit.
 Conscius Oceanus virtutum, conscia Thule
 et quaecumque ferox arva Britannus arat, 500
 qua praefectorum vicibus frenata potestas
 perpetuum magni foenus amoris habet.
 Extremum pars illa quidem discessit in orbem,
 sed tamquam media rector in urbe fuit.
 Plus palmae est illos inter voluisse placere, 505
 inter quos minor est displicuisse pudor.
 Illustris nuper sacrae comes additus aulae
 contempsit summos ruris amore gradus.
 Hunc ego complexus ventorum adversa fefelli,
 dum videor patriae iam mihi parte frui. 510
 Lutea protulerat sudos Aurora iugales:
 Antemnas tendi littoris aura iubet.
 Inconcussa vehit tranquillus aplustria flatus,
 mollia securo vela rudente tremunt.
 Adsurgit ponti medio circumflua Gorgon 515
 inter Pisanum Cyrnaicumque latus.
 Adversus scopulos, damni monumenta recentis:
 Perdius hic vivo funere civis erat.
 Noster enim nuper iuvenis maioribus amplis,
 nec censu inferior coniugiove minor, 520
 impulsus furiis homines terrasque reliquit
 et turpem latebram credulus exul agit.
 Infelix putat illuvie caelestia pasci
 seque premit laesis saevior ipse deis.
 Num, rogo, deterior Circaeis secta venenis? 525
 Tunc mutabuntur corpora, nunc animi.
 Inde Triturritam petimus: Sic villa vocatur,
 quae latet expulsis insula paene fretis;
 namque manu iunctis procedit in aequora saxis,
 quique domum posuit, condidit ante solum. 530
 Contiguum stupui portum, quem fama frequentat
 Pisarum emporio divitiisque maris.

Mira loci facies: Pelago pulsatur aperto,
inque omnes ventos littora nuda patent;
non ullus tegitur per bracchia tuta recessus,   535
Aeolias possit qui prohibere minas,
sed procera suo praetexitur alga profundo
molliter offensae non nocitura rati,
et tamen insanas cedendo interrigat undas
nec sinit ex alto grande volumen agi.   540
Tempora navigii clarus reparaverat Eurus,
sed mihi Protadium visere cura fuit.
Quem qui forte velit certis cognoscere signis,
virtutis speciem corde vidente petat.
Nec magis efficiet similem pictura colore   545
quam quae de meritis mixta figura venit.
Aspicienda procul certo prudentia vultu
formaque iustitiae suspicienda micat.
Sit fortasse minus, si laudet Gallia civem:
Testis Roma sui praesulis esse potest.   550
Substituit patriis mediocres Umbria sedes:
Virtus fortunam fecis utramque parem.
Mens invicta viri pro magis parva tuetur,
pro parvis animo magna fuere suo.
Exiguus regum rectores cespes habebat   555
et Cincinnatos iugera pauca dabant:
Haec etiam nobis non inferiora feruntur
vomere Serrani Fabriciique foco.
Puppibus ergo meis fida in statione locatis
ipse vehor Pisas, qua solet ire pedes.   560
Praebet equos, offert etiam carpenta tribunus,
ex commilitio carus et ipse mihi,
officiis regerem cum regia tecta magister
armigerasque pii principis excubias.
Alpheae veterem contemplor originis urbem,   565
quam cingunt geminis Arnus et Ausur aquis.
Conum pyramidis coeuntia flumina ducunt:
Intratur modico frons patefacta solo.
Sed proprium retinet communi in gurgite nomen
et pontum solus scilicet Arnus adit.   570
Ante diu quam Troiugenas fortuna penates
Laurentinorum regibus insereret,
Elide deductas suscepit Etruria Pisas
nominis indicio testificata genus.
Hic oblata mihi sancti genitoris imago,   575
Pisano proprio quam posuere foro.
Laudibus amissi cogor lacrimare parentis;
fluxerunt madidis gaudia maesta genis.
Namque pater quondam Tyrrhenis praefuit arvis,
fascibus et senis credita iura dedit.   580
Narrabat, memini, multos emensus honores,

Tuscorum regimen plus placuisse sibi;
 nam neque opum curam, quamvis sit magna, sacrarum
 nec ius quaesturae grata fuisse magis;
 ipsam, si fas est, postponere praefecturam   585
 pronior in Tuscos non dubitat amor.
 Nec fallebatur, tam carus et ipse probatis:
 Aeternas grates mutua cura canit,
 constantemque sibi pariter mitemque fuisse
 insinuant natis, qui meminere, senes.   590
 Ipsum me gradibus non degenerasse parentis
 gaudent et duplici sedulitate fovent.
 Haec eadem, cum Flaminiae regionibus irem,
 splendoris patrii saepe reperta fides:
 Famam Lachanii veneratur numinis instar   595
 inter terrigenas Lydia tota suos.
 Grata bonis priscos retinet provincia mores
 dignaque rectores semper habere bonos,
 qualis nunc Decius, Lucilli nobile pignus,
 per Corythi populos arva beata regit.   600
 Nec mirum, magni si redditus indole nati
 felix tam simili posteritate pater.
 Huius vulnificis satira ludente Camenis
 nec Turnus potior nec Iuvenalis erit;
 restituit veterem censoria lima pudorem,   605
 dumque malos carpit, praecipit esse bonos.
 Non olim sacri iustissimus arbiter auri
 circumstantes reppulit Harpyias?
 Harpyias, quarum discerpitur unguibus orbis,
 quae pede glutineo quod tetigere trahunt,   610
 quae luscum faciunt Argum, quae Lyncea caecum:
 Inter custodes publica furta volant.
 Sed non Lucillum Briareia praeda fefellit
 totque simul manibus restitit una manus.
 Iamque Triturritam Pisaea ex urbe reversus   615
 aptabam nitido pendula vela Noto,
 cum subitis tectus nimbis insorduit aether;
 sparserunt radios nubila rupta vagos.
 Substitimus. Quis enim sub tempestate maligna
 insanituris audeat ire fretis?   620
 Otia vicinis terimus navalia silvis
 sectandisque iuvat membra movere feris.
 Instrumenta parat venandi villicus hospes
 atque olidum doctas nosse cubile canes.
 Funditur insidiis et rara fraude plagarum   625
 terribilisque cadit fulmine dentis aper,
 quem Meleagrei vereantur adire lacerti,
 qui laxet nodos Amphitryonidae.
 Tum responsuros persultat bucina colles
 fitque reportando carmine praeda levis.   630

Interea madidis non desinit Africus alis
 continuos picea nube negare dies.
 Iam matutinis Hyades occasibus udae;
 iam latet hiberno conditus imbre Lepus,
 exiguum radiis, sed magnis fluctibus, astrum, 635
 quo madidam nullus navita linquat humum;
 namque procelloso subiungitur Orioni
 aestiferumque Canem roscida praeda fugit.
 Vidimus excitis pontum favescere arenis
 atque eructato vertice rura tegi, 640
 qualiter Oceanus mediis infunditur agris,
 destituenda vago cum premit arva salo,
 sive alio refluus nostro concluditur orbe,
 sive corusca suis sidera pascit aquis.

Liber Secundus

Nondum longus erat nec multa volumina passus,
 iure suo poterat longior esse liber;
 taedia continuo timuit cessura labori,
 sumere ne lector iuge paveret opus.
 Saepe cibus affert serus fastidia finis, 5
 gratior est modicis haustibus unda siti;
 intervalla viae fessis praestare videtur
 qui notat inscriptus milia crebra lapis.
 Partimur trepidum per opuscula bina ruborem,
 quem satius fuerat sustinuisse semel. 10
 Tandem nimbose maris obsidione solutis
 Pisano portu contigit alta sequi.
 Arridet placidum radiis crispantibus aequor
 et sulcata levi murmurat unda sono.
 Incipiunt Appennini devexa videri, 15
 qua fremit aereo monte repulsa Thetis.
 Italiam rerum dominam qui cingere visu
 et totam pariter cernere mente velit,
 inveniet quernae similem procedere frondi
 artatam laterum conveniente sinu. 20
 Milia per longum decies centena teruntur
 a Ligurum terris ad freta Sicaniae;
 in latum variis damnosa amfractibus intrat
 Tyrrheni rabies Hadriacique salis.
 Qua tamen est iuncti maris angustissima tellus, 25
 triginta et centum milia sola patet.
 Diversas medius mons obliquatur in undas,
 qua fert atque refert Phoebus uterque diem:
 Urget Dalmaticos Eoo vertice fluctus
 caeruleaque occiduis frangit Etrusca iugis. 30
 Si factum certa mundum ratione fatemur
 consiliumque dei machina tanta fuit,

excubiis Latiis praetexuit Appenninum
 claustraque montanis vix adeunda viis.

Invidiam timuit natura parumque putavit   35
 Arctois Alpes opposuisse minis,
 sicut vallavit multis vitalia membris
 nec semel inclusit quae pretiosa tulit.

Iam tum multiplici meruit munimine cingi
 sollicitosque habuit Roma futura deos.   40

Quo magis est facinus diri Stilichonis acerbum,
 proditor arcani quod fuit imperii.
 Romano generi dum nititur esse superstes,
 crudelis summis miscuit ima furor,
 dumque timet, quidquid se fecerat ipse timeri,   45
 immisit Latiae barbara tela neci.

Visceribus nudis armatum condidit hostem
 illatae cladis liberiore dolo.

Ipsa satellitibus pellitis Roma patebat
 et captiva prius quam caperetur erat.   50

Nec tantum Geticis grassatus proditor armis:
 Ante Sibyllinae fata cremavit opis.

Odimus Althaeam consumpti funere torris,
 Nisaeum crinem flere putantur aves;
 at Stilicho aeterni fatalia pignora regni   55
 et plenas voluit praecipitare colos.

Omnia Tartarei cessent tormenta Neronis;
 consumat Stygias tristior umbra faces;
 hic immortalem, mortalem perculit ille,
 hic mundi matrem perculit, ille suam.   60

Sed diverticulo fuimus fortasse loquaces:
 Carmine propositum iam repetamus iter.

Advehimur celeri candentia moenia lapsu;
 nominis est auctor sole corusca soror.

Indigenis superat ridentia lilia saxis   65
 et levi radiat picta nitore silex;
 dives marmoribus telus, quae luce coloris
 provocat intactas luxuriosa nives.